

УДК. 159.9+340.12

Психологічні аспекти субкультури в контексті нормативного поля

Невельська-Гордєєва О.П.

В роботі розглядається поява субкультур як наслідок відсутності процесу трансляції суспільних цінностей молодому поколінню. Зникнення абсолютних моральних норм приводить до конструювання групових цінностей. Конфліктуючі системи цінностей субкультур викликають появу в нормативному полі суперечних ціннісних структур, що на психологічному рівні вимагає активного самовизначення особистості.

Ключові слова: субкультура, нормативне поле, моральні норми, цінності.

В статье рассматривается появление субкультур как следствие отсутствия процесса трансляции общественных ценностей молодому поколению. Стирание абсолютных моральных норм приводит к конструированию групповых ценностей. Конфликтующие системы ценностей субкультур приводят к появлению в нормативном поле противоречащих ценностных структур, что на психологическом уровне предполагает активное самоопределение личности.

Ключевые слова: субкультура, нормативное поле, моральные нормы, ценности.

In the article appearance of subcultures is examined as a result of absence of process of translation of public values to the young generation. Elimination of absolute moral norms results in constructing of group values. The conflicting systems of values of subcultures result in appearance in the normative field of the contradicting valued structures, that at psychological level supposes active self-determination of personality.

Keywords: subculture, normative field, moral norms, values.

З початку ХХ ст. у зв'язку з досягненнями науки фізики поняття “поле” стало широко використовуватися різними галузями гуманітарного знання. Юридичною наукою термін “поле” було введено в обіг з другої половини ХХ ст. На сьогоднішній день це поняття набуло статусу популярної наукової категорії. Дійсно, цей термін застосовується як “знакове” слово, що задає “пізнаваний” зміст реченню [23], як метафора [10], як журналістська претензія [9], як усім відома, широко уживана, наукова категорія [Див. 2,6].

Нормативне поле розуміється як ієрархічна структура, сукупність усіх різноманітних соціальних норм – правових, моральних, релігійних, локальних, корпоративних, існуючих у взаємодії одна з одною [11, с.29]. Раніше авторкою цієї публікації вже була зафіксована невід’ємність нормативного поля від соціокультурного простору [13; 14]. У контексті цієї роботи акцентується увага саме на відношенні субкультура – нормативне поле — соціокультурний простір. Мета статті – зафіксувати психологічні проблеми, пов’язані з існуванням стійких субкультур у сучасному нормативному полі. Завдання дослідження: 1) розкрити психологічний зміст нормативного поля через співвіднесення правових норм з моральними цінностями; 2) з’ясувати причини та обставини, що сприяють виникненню субкультур; 3) знайти психологічні властивості особистості, які визначають входження людини до субкультури. Об’єкт дослідження: субкультури. Предмет дослідження: психологічні аспекти носіїв субкультур.

На наш погляд, причини виникнення субкультур не можна шукати тільки в зовнішніх умовах життя: історичних, культурних, соціальних, сімейних або життєвих (хоча й вони відіграють не останню роль), але й внутрішні, психологічні властивості особистості так само важливі в цьому процесі. Якщо людина приймає цінності суспільної свідомості, то контркультура для неї неактуальна, проблема субкультури в цьому випадку не виникає. А от в тих випадках, коли головуючого масового світогляду не має, або в суспільстві він чітко не виявлений; або коли людина вважає, що суспільство живе за подвійними стандартами і не бажає приймати нечесні вимоги «гри»; або коли молодь протиставляє себе старшому поколінню тощо, то саме в цих випадках питання виникнення та існування субкультур постає надзвичайно гостро. В тих суспільствах, де процес передання загальнолюдських цінностей цілеспрямовано працює, субкультур майже не виникає. За умов спільноти, в нормативному полі якої представлені антиномічні цінності, де процес трансляції цінностей не налагоджено, або в тих суспільствах, де молодь відокремлюється від людей старшого віку, особистісний пошук свого шляху, вибір нових цінностей та ідеалів сприяє активному росту субкультур. Там де особа самовизначається не як носій спільних цінностей, а як засновник нових, що протиставляється усім іншим – субкультури є логічним проявом внутрішньо-особистісних коливань.

Нормативне поле — це простір буття норм [11, 12]. Воно містить у собі норми — правові, релігійні, моральні (секуляризована мораль, на відміну від релігійної), психологічні та інші. Нормативне поле надається людині в процесі життєдіяльності під час виховання, знайомства з нормативно-правовими актами, міжособистісного спілкування, при реалізації віросповідання тощо. Якби правові норми цілком збігалися з релігійними, релігійна мораль — із секуляризованою мораллю, то людина самовизначалась тоді у дихотомічному полі “норма” — “патологія”. При наявності низки норм у нормативному полі, що не співпадають, особистість вимушена здійснювати процес самовизначення. Так, правова норма може рекомендувати дію, а релігійна — утримування від дії (наприклад, релігійна норма пропонує утримуватися від розлучення, а правова — дозволяє розірвати шлюб, релігійна норма забороняє аборт, а правова – дозволяє). Індивідуальне нормативне поле – це ієрархія норм, привласнених суб’єктом.

Сьогодні поняттям “нормативне поле” охоплюється великий спектр проблем людини, її індивідуального, соціального й духовного існування. На наш погляд, інтерес до нормативного поля пояснюється ще й поширеним виникненням субкультур. Поки простір норм однорідний, він не виділяється і, мабуть, не рефлектується. Як тільки протиставляються протилежні норми, або норми, що взагалі суперечать одна одній, відразу ж починаємо вести мову про простір нормативного існування.

Теорія субкультур – один із засобів опису явищ культурної диференціації сучасного суспільства. Одночасно існують також інші терміни для позначення тієї ж реальності: неформали, контркультура, андеграунд, громадські рухи, локальні мережі, соціальні групи, життєвий стиль тощо. Т.Б. Щепанська вважає,

що кожне з таких визначень припускає акцент на одному боці досліджуваного явища: на символіці, атрибутиці, ідеології (теорія життєвих стилів), внутрішній структурі співтовариств і типах міжособистісних зв'язків (теорія й метод соціальних мереж), місці в ієрархічній структурі соціуму (теорія соціальної стратифікації), соціальної активності і впливу на цю структуру (теорія суспільних рухів, контркультури і тощо) [24, с.190]. Залучаючи критерій логічної демаркації – необхідну й достатню ознаку антиномій як необхідних протиріч (що дозволяє відрізнити їх від протиріч-помилки), погодимося, що визначення субкультур охоплює практично всі перелічені аспекти й базується на фундаментальному понятті “культура”. Сфера екстернальної культури включає взагалі безліч різних субкультур: кримінальну [18, с.138, 22, с.69], богемну, елітарну, політичну [3, с.156], професійну [1, с.8]; наркомафіозну; релігіознавцями сьогодні вводиться категорія „субкультура сатаністської молоді” [7, с.9]; у мережах Інтернету все наполегливіше говорять про кіберкультуру як субкультуру віртуальної реальності, і т.д. Якщо при такій класифікації субкультур ознака, за якою виконується логічна операція поділу понять, є системоутворюючою (такою, що забезпечує групування людей за спільними інтересами та цінностями), то класифікація запропонована Ю. Савельєвим поділяє усі субкультури за іншою ознакою – за територією розповсюдження, внаслідок чого формулюються три види субкультур: соціальні, регіональні, історично-стадіальні [17] і, як така, спроможна дати додаткову інформацію відносно об'єкту дослідження.

Перша класифікація дозволяє розглянути субкультури як екстернальні в тій мірі, у якій їх внутрішні цінності протиставлені загальноприйнятним у суспільстві. Ці субкультури поєднує те, що всі вони – локальні комунікативні системи, що знаходяться поза рамками основної мережі – тієї, що визначає державний устрій. Екстернальні культури існують і існували в різних суспільствах: ранні християни були екстерналами в Римській імперії, у середньовічній Європі – це численні ересі. І в цьому сенсі дивує спроба Л.В.Анучіної й О.А.Стаєвської тлумачити субкультуру винятково як локально-професійне співтовариство, яке ніяк не протиставляє себе загальноприйнятим нормам, а вказує на власне сприйняття світу внаслідок сформованих професійних стереотипів [1, с.11].

Акцентуючи увагу на професійній субкультурі, дослідник просто змушений звернути увагу на розходження їх положення в системі соціальних інститутів, що неминуче призводить до вичленування множинності інших непрофесійних субкультур. Так, М.Фуко, міркуючи про появу низки соціальних інститутів нового часу, що тягне за собою виникнення професійних субкультур, заснованих на статусі професіонала (лікаря, психіатра, тюремного наглядача) як власника права впливати на об'єкт, логічно протиставляє його субкультуру професіонала з іншими субкультурами, що сформувалися за статевим, віковим або протестним принципом [Див.: 19-21]. Він же стверджує, що логіка професійних субкультур – це логіка влади, її досягнення, утримання і здійснення. Субкультури керованих груп (що виступають у ролі “клієнтів”) мають протилежну спрямованість. Блокування влади, трансльованої соціальним інститутом – їх пафос, підкріплений міфологією й символікою “відходу”, символічним зниженням, деконструкцією статусу професіонала та їм подібними засобами.

Екстернальні культури акумулюють певні норми й символіку. Якщо основна культура – це ті норми й символи, що становлять собою основний принцип упорядкування відповідного суспільства, то в екстернальні стікається все, що залишилося поза нормами цього суспільства. Взаємообов'язки між основною й екстернальною культурами (або суспільною свідомістю і груповими цінностями) можуть бути різні. Іншими словами; система “основна – екстернальна культура” може переживати декілька станів. На думку Т.Б.Щепанської, їх три: як вона їх називає, це “ізолят”, “джерело”, “інверсія” – відповідно до ролі екстернальної сфери [24, с.188].

Коли суспільство перебуває у стабільному стані, то все, що протиставляється домінуючим цінностям, представлено екстернальною культурою і практично не проникає у традиціоналістське суспільство. У такі часи підхід до вивчення “неформалів” відповідний: хіппі, панки, інші рухи вивчалися в період, що зветься тепер “застоем”, в основному в рамках кримінології, психіатрії; тобто дисциплін, що займаються відхиленнями і які спрямовані на пошук шляхів “нормалізації” або ізоляції досліджуваних явищ [24, с.189]. Психологічний зміст цієї моделі – “ізолят”, тобто поведінка, що зовсім не вписується в основну культуру

У періоди соціальних змін ставлення до субкультури змінюється. З початком перебудови серед вітчизняних дослідників з'являються концепції, що розглядають тих же хіппі як джерело нових цінностей, як модель майбутнього розвитку, скажімо, подолання екологічної кризи. Прикладом тому може бути дискусія «Молодь в сучасному світі: проблеми та судження», яка наприкінці 80-х років розгорнулася у журналі “Вопросы философии”, де протест молоді проти домінуючої культури оцінювався вже не як девіантна поведінка або проблема насильства, а як роль культуротворчості молоді, яку вона здобуває в періоди суспільних змін. І психологічний зміст тут інший: субкультура це вже не вікова група, як розглядалось раніше, а нове покоління, з новим світоглядом, цінностями, ідеалами, мотивацією та бажаннями. У такі часи норми й цінності попередніх поколінь заходять у гостру суперечність зі зміною суспільної реальності, але продовжують зберігати пануюче становище. Звідси докори дітей в облудності й лицемірстві батьків, неприйняття подвійних стандартів. Саме ця ситуація усвідомлюється молодими в понятті “конфлікт поколінь”. Цю модель відносин, коли основна, пануюча культура звертається до екстернальної в пошуках нових цінностей, можна визначити як “джерело”.

Нарешті, настає момент, коли основна й екстернальна культури міняються місцями. На попередньому етапі (“джерело”) екстернальні цінності проникали в синхронну систему зв'язків й перебудовували її, забезпечуючи реакцію суспільства на зміни в середовищі. Але потім ця нова інформація закріплюється, одержуючи можливість передаватися в часі. Те, що було нормами й символами відчужуваної культури, стає підґрунтям нового принципу упорядкування суспільства, а колишні основні цінності йдуть у небуття. Це і є момент інверсії, коли нові моделі й ідеї проникають у систему вертикальних, тимчасових, зв'язків – у традицію. Система спостерігається в період, коли вона ще майже цілком була “ізолятом” (хоча вже з'являються ознаки перетворення її на “джерело” нових цінностей). Тепер, коли цінності, що становили ядро системного

світогляду, частково сприйняті сферою загальноприйнятого, контркультура не зникла, а одержала суспільне визнання.

Поняття нормативного поля дозволяє визначити соціокультурну ситуацію, знаходячись у якій людина стає суб'єктом права. Кожен закон може бути розглянутий з точки зору аналізу елементів нормативного поля, що робить інтерпретацію юридичної норми більш змістовною. Нормативне поле не є назавжди чітко визначеним. Воно постає як система, що постійно змінюється, й ці змінення залежать від сьогоденної ієрархізації соціальних норм; від переважної цінності абсолютних моральних норм над раціональними; чи навпаки, від соціокультурної ситуації в суспільстві.

“Чи може закон бути несправедливим?” — так ставить питання М.В.Попович [16, с.10]. І відповідає на нього: “Інтуїтивно кожен відчуває, що може. Отже, крім права ще є і відчуття справедливості, яке дозволяє оцінювати закони” [16, с.10-11] і воно також присутнє в нормативному полі. Такі загальнолюдські цінності як свобода, справедливість, рівноправність, гуманізм є одночасно і правовими цінностями, включеними в конституції держав і відповідні законодавчі акти. У теж час виражені в законах юридичні формули об'єктивно ставлять складну філософсько-правову проблему їх адекватності реальної справедливості або, можливо, навпаки, експлікації прихованого в них антигуманного значення [16, с.11]. А.А.Козловський формулює це положення ще гостріше: “яка нація, таку філософію і справедливість вона має” [8, с.16]. Отже, поняття “закон” і “справедливість” розлучаються. Дійсно, якби не існувало деяких незмінних моральних норм і, в наслідок цього, у людей було б відсутнє етичне почуття, те слово “несправедливість” було б абсолютно безглуздом. У так випадку існував би лише юридичний закон (позитивне право).

Р.Декарт описав декілька правил моралі. Про одне з них читаємо: “Моїм третім правилом було прагнення завжди перемагати скоріше себе, ніж долю, і змінювати скоріше свої бажання, аніж порядок світу, і взагалі привчати себе до думки, що немає нічого такого, що було б цілком у нашій владі, крім наших думок; так що після того, як ми зробили все, що могли стосовно зовнішніх для нас речей, усе те, що нам не вдалося, є для нас уже абсолютно неможливим. Одного цього, здавалося, досить, щоб перешкодити мені в майбутньому бажати чого-небудь недосяжного для мене й у такий спосіб зробити мене задоволеним, тому що наша воля, звичайно, прагне бажати того, що, по нашому розумінню, так чи інакше можливо” [5, с.277,278].

Таким чином, особистість рефлексує норми й ментально взаємодіє з нормативним полем: є люди, які підлаштовуються під уже існуючі норми, а є такі, які хочуть змінювати нормативне поле під себе [15, с.174]. Останні прагнуть знищити абсолютність норми, тому що саме ці загальнолюдські норми заважають перекроїти нормативне поле під свій індивідуальний розмір. Ця тенденція до стирання абсолютних норм сьогодні простежується у всіх сферах як суспільного, так і особистого життя. Приклад тому – міркування про те, що необхідно розмежовувати політичну і приватну моралі, що свідчить: абсолютів у політичному житті явно бракує. Не варто навіть доводити (як це робить О.В.Гаман-Голутвіна [4, с.17]), що феномени політики й моралі різко розрізняються за своїми змістовними і функціональними особливостям; однак неможливо погодитися із тим висновком, який вона робить. Якщо суть моралі полягає в непорушності раз і назавжди встановлених норм і цінностей, націлених на приборкування егоїстичної природи людини, то в політиці константою є не ідеал, а інтерес. Звідси, на думку О.В.Гаман-Голутвіної, мірилом моральності в політиці виступає її відповідність національно-державним інтересам [4, с.17]. З таких міркувань легко виправдати фашистську агресію, військову демонстрацію сили, що знищують мирних жителів, колоніальну політику та інше саме національно-державними інтересами. За її положенням, політична мораль, на відміну від моралі приватної, є ситуативною, бо не дозволяє апріорних рішень. Іншими словами, насильство існує, а яка його припустима міра, – відповідь на це питання можливе лише в конкретному тексті: дії, осуджувані в одних ситуаціях як агресія, в інших можуть визнаватися як моральні. Отакий результат стирання абсолютності моральної норми, який призводить до подвійних стандартів. Поняття доцільності й ситуативної користі зовсім витиснули із суспільної свідомості уяви про особистий обов'язок перед державою, справедливість, чесність, моральні норми як в особистому житті, так і в суспільному, актуалізувавши в ньому аморальні й цинічні цінності суспільства споживання.

Рамки статті не дозволяють докладніше деталізувати структуру окремих субкультур, але з усього наведеного можна зробити наступні висновки:

1. Конфліктуючі системи цінностей субкультур викликають появу в нормативному полі суперечних ціннісних структур, що на психологічному рівні вимагає активного самовизначення особистості.
2. Невизнання існування абсолютних моральних норм в нормативному полі приводить до самостійного конструювання групової моралі, в наслідок чого активізується процес породження множини субкультур.
3. Взаємодія “основна – екстернальна культура” у вигляді стадій “ізолят”, “джерело”, “інверсія” – це етапи психологічного змінення нормативного поля з перерозподілом ціннісних акцентів.
4. Якщо процес трансляції суспільних цінностей налагоджено, то особа самовизначається як їх носій, і в цьому випадку субкультура є прояв абсурду як психічних відхилень.
5. Поняття доцільності й ситуативної користі зовсім витиснули із суспільної свідомості уяви про особистий обов'язок перед державою, справедливість, чесність, моральні норми як в особистому житті, так і в суспільному, актуалізувавши в ньому аморальні й цинічні цінності суспільства споживання. Підсвідомий потяг особистості до пошуку істини приводить до утворення цінностей, які суперечать прийнятим у суспільстві, що й виступає підґрунтям існування субкультур.

Література

1. Анучина Л.В., Стасевская О.А. Субкультура юриста в системе культуры украинского общества: генезис и становление // Вісн. Харків. Держ. академії дизайну і мистецтв: Зб. наук. пр. / За ред. Даниленка В.Я. – Х.: ХДАДМ, — 2006. — № 1. — С.8-14.

2. Байтин М. И. О некоторых коллизиях в сфере правового поля России и путях их разрешения // Право и политика. – 2004. – № 9. – С. 4-9.
3. Белавіна Т. І. Деякі аспекти становлення молодіжної політичної субкультури в Україні // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. — К., 2001. Вип. 3. — С. 156-160.
4. Гаман-Голутвина О.В. О столкновении морального и нравственного начал в российской политике // Полис. — 2005. — № 3 — С. 15-18.
5. Декарт Р. Рассуждение о методе // Декарт Р. Избранные произведения. – М.: Госполитиздат, 1950. – С.257–318.
6. Зельберг С. К организации внутреннего правового поля крупной интегрированной корпорации // Рос. экон. журн. – 2003. – № 3. – С. 90-94.
7. Истомин Ю. Сон души рождает чудовищ // Мир: Правосл. Газ. для всей семьи. – 2006. – № 22 (96). – С. 9.
8. Козловський А.А. Філософія права як самосвідомість нації // Пробл. філософії права. — 2003. — т.1. — С.12-16.
9. Лидер ХЛПУ Леонид Черновецкий обнаружил в правовом поле Украины махровый по своей коммунистичности Закон и требует его отменить. Електр.ресурс. <http://www.hlpu.org.ua> – 26/05/2005.17:35.
10. Меркулов Г. Правовое поле Public Relations «не пахано» // Советник. – 2004. – № 7. – С. 28-29.
11. Невельська-Гордєєва О.П. Онтологія і логіка нормативного простору // Пробл. законності: Респ. міжвідомч. наук. зб. /Відп. ред. В.Я.Тацій. — Х.: Нац. юрид.акад. України, 1998. — Вип. 38. — С.28-36.
12. Невельская-Гордеева Е.П. Социальная норма: логика и онтология // Вестник СевГТУ. Философия: Сб. науч. тр. / Отв. ред. М.С.Колесов. Севастополь: Севастоп. гос. техн. ун-т, 2001. — С.179-187.
13. Невельская-Гордеева Е.П. Интерсубъективность нормативного поля // Пробл. законності: Респ. міжвідомч. наук. зб. /Відп. ред. В.Я.Тацій. — Х.: Нац. юрид.акад. України, — Вип. . — С.Х.: Нац. юрид.акад. України, 2004. — Вип. 69. – С.
14. Невельская-Гордеева Е.П. Нормативное поле в контексте современной культуры // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. /Відп. ред. В.Я.Тацій. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – Вип. 72. – С.201-208.
15. Невельская-Гордеева Е.П. Современное нормативное поле: конфликт идеалов // Альманах Международного симпозиума «Путь, истина и жизнь». Выпуск 2. Человек и общество XXI века. Идеи и идеалы». — Курск: изд-во Курского института менеджмента, экономики и бизнеса, 2007. — С.42-45.
16. Попович М.В. Право з погляду філософа // Пробл.філософії права — 2003. — т.1. — С.10-11.
17. Савельев Ю.Б. Взаємодія субкультур як фактор соціокультурного розвитку : Автореф. дис. ... канд. філос. наук. 09.00.03.— К., 1997. — 26 с.
18. Соколов К. Криминальная субкультура // Художественная жизнь современного общества. В 2-х т. – Т.1.: Субкультуры и этносы в художественной жизни. – СПб: 1996. – С.138–151.
19. Фуко М. Рождение клиники. – М.: Смысл. – 1998. – 325с.
20. Фуко М. История безумия в классическую эпоху. – СПб.: Университ. книга, 1997. – 222с.
21. Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы. – М.: Изд-во «Ad Marginem», 1999. – 298с.
22. Шилова А. Н. Социология отклоняющегося поведения// Социологические исследования. — 1994. — №8. — С.68 — 72.
23. Шувалова Н. Правовое поле документа // Служба кадров и персонал. – 2004. – № 5. – С. 81-84; № 6. – С. 87-91.
24. Щепанская Т.Б. Субкультуры // Современный городской фольклор. М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, Ин-т высш. гуманитар. исслед. [редкол.: А. Ф. Белоусов и др.], 2003. – С. 187-236.